

Korompay Klára

Magyartanítás külföldön: kérdések, szempontok és elméleti lehetőségek a magyar nyelvtudomány szemszögéből

1. Előadásomat Pais Dezső egy gondolatával kezdem. Olyan igazságot fogalmaz meg benne, mely egyfelől irányelvet jelenthet akkor, ha a tudományos kutatás céljáról általában gondolkodunk; másfelől közvetlen vezérfonalat adhat a címben jelzett témához is. Egy 1971-ben megjelent interjúban a következőket mondta: „Amit a tudomány területén elkövettem, illetőleg felmutattam, korántsem megnyugtató. De ezt nem sajnálom, mivel nem is törekedtem megnyugtatóra. Az igazi tudós nem hódolhat a « *Quia non movere!* » elvnek. A tudománynak szerintem ugyanis nem az a feladata, hogy megnyugtató sikerekkel, illetőleg gyakran álsikerekkel díszeljen, hanem hogy nyugtalanodjék és nyugtalanítson.” (Valóság 1971. 6. sz. 44.)

„Termékeny nyugtalanság” - így összegezném az ebből adódó magatartást, s ebben könnyen magára ismerhet a külföldre induló magyartanár, akinek ez minden bizonnyal egyik fő mozgatója. S ez így törvényszerű: nagy baj volna (a szó legrosszabb értelmében: nyugtalanító volna), ha valaki effajta feszültség nélkül tudná elkezdni munkáját új állomáshelyén. Hiszen - mondjuk ki világosan - teljesen új helyzet előtt áll; olyan feladatokat kell majd megoldania, melyekkel itthoni gyakorlata során nem találkozhatott; s ha van komoly pedagógiai és tudományos múltja, ezek elsősorban olyan értelemben készíthetik fel, hogy energiát, kedvet és bátorságot adnak a szükségyszerű megújuláshoz, s az ezzel járó kísérletezéshez.

Mert ha valahol, itt félre kell tenni a kész sémákat, s nem lehet számítani a rutin gyakran jótékonynak nevezett hatására sem. Új és ismeretlen területre érkezünk, ahol előre nem látható tapasztalatok várnak: a legjobb, amit tethetünk, ha megfelelő kíváncsisággal és várakozással közelítünk hozzájuk. S közben jó, ha nem feledkezünk meg a *tapasztal* ige etimológiájáról sem: különösen arról, hogy egy töről fakad a tapintással, a *kitapintás-sal*, a *megtapogatás-sal* érzékletes megismerési folyamatra utal, melynek valóban részesei lehetünk, s melynek során korántsem meglepő módon - először is tanítványaink tapasztalataiból tanulhatunk.

S ennél az első pontnál szeretnék rögtön megállni, hogy felvillantsam egyrészt a lehetőségek tágas körét, másrészt személyes élményeimet, melyeket francia diákok között szereztem, először (1987 és 1992 között) Bordeaux-ban, most pedig (1994 ősztől) Párizsban.

2. „Milyen a magyar nyelv?” - ezt a kérdést a magyar anyanyelvűek közül elsősorban a költők szokták fölvetni. Ismerjük Kosztolányi idevágó írásait: a „Nyelv és lélek” c. kötet kimeríthetetlen kincsesbánya mindazok számára, akik a nyelv kérdései iránt fogékonyak. E kötet írásaiban visszatérő gondolatként jelenik meg az is, hogy a világra, s benne a nyelvre való ujjongó rácsodálkozás olyan képesség, melyben a költő egyrészt a hajdani őseberrel, másrészt a mindenkori kisgyerekekkel osztozik. Úgy gondolom, ebbe a meghitt körbe lép be az is, aki valódi kíváncsisággal, szellemi kaland keresésével közelít egy új, számára teljesen ismeretlen nyelvhez. Szerencsésnek mondhatom magamat, hogy sok ilyen tanítvánnyal találkoztam.

Milyen tehát a magyar nyelv? „Dallamos, lágy” - mondták többen is, akik először hallottak magyarul beszélni. „Nincs benne semmi agresszivitás.” „Éneklő” - ez a megjegyzés különösen meglepő, ha a francia hangletítés élénk dinamikájára, s a magyar beszéddallam ereszkedő jellegére gondolunk. „A magyarok nagyon gyorsan beszélnek” - azt hiszem, ez a megjegyzés egy francia szájából leginkább úgy értelmezendő, hogy bármely idegen nyelvet túl gyorsan beszélnek annak a szemszögéből, aki tanulóként ismerkedik vele... „Érzékletes, szenzuális, sejtető” - e nagyon lényeges tulajdonságokat az észleli, aki a nyelv költői funkcióját fontosnak tartja, s aki a magyar szócsaládok páratlan belső összefüggéseibe is kezd beelátni. „Lego-nyelv” - kétszavas, kitűnő metafora nyelvünk agglutináló jellegének érzékeltetésére. „A magyar nyelv nagyon közel áll a pszichoanalízishez” - ezt a figyelemre méltó gondolatot első tanítványom, egy kiváló orvos fogalmazta meg, aki költői szövegek olvasása kapcsán mindig új ámulattal fedezte fel a homonimák sugallta többértelműséget, az „ölnek, ha nem ölelnek”, vagy a „nékem már a rét hímetlen” sorokban rejlő, s a homonimák mögül kivillanó pszichikai igazságot. S e megjegyzések egyre mélyülő tartalma arra is figyelmeztet, hogy a nyelvről való gondolkodás nem szűkíthető le rendszertani összefüggésekre vagy a gyakorlati nyelvtudással kapcsolatos hasznossági szempontokra: olyan intellektuális, s egyben érzelmi tapasztalatot jelent, melynek legszerencsésebb megfogalmazását egy hajdani budapesti hallgatónak köszönhetem, aki egy óra utáni folyosói beszélgetés során ebben összegezte a kérdés velejét: „A nyelv olyan emberi.”

Az imént idézett válaszsorozat a „Milyen a magyar nyelv?” kérdésre talán azt sugallhatja, hogy a témát én kezdeményeztem, nyelvész-érdeklődésből. Holott erről szó sem volt: a hallgatók osztották meg velem tapasztalataikat. Az én szerepem mindössze annyi volt, hogy fölismerjem ezek értékes, különleges voltát, s azt, hogy nyelvi önismeretünk mennyit gazdagodhat ezek tudatosításával. S a kérdést továbbgondolva azt sem tartom lehetetlennek, hogy különböző anyanyelvű hallgatóknak a magyar nyelvről alkotott képe bizonyos pontokon eltérhet egymástól. Magam a kérdőíves módszert sohasem

gyakoroltam, nem tartom azonban kizártnak, hogy egy nyelvészetileg és didaktikailag jól átgondolt felmérés (akár egyetlen nyelv felől közelítve, akár több nyelv összevetésével) meglepő tanulságokat hozna felszínre, melyek még a nyelvtanítás módszertanában is hasznosíthatók lennének.

Az előbbiekhöz hasonló, egészen átfogó kérdések száma természetesen tovább szaporítható. Számomra igen vonzó, s tudatosan is vállalt kérdés a következő: „Mi a legkedvesebb magyar szava?” Ennek háttérében nyilván Kosztolányi áll (vö. „A tíz legszebb szó”, a „Nyelv és lélek” c. kötetben, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1971. 241-2). S minden, tanítványaimtól származó válasz az övéhez hasonló személyes vallomás: *lélek, emlék, gyönyörű, gondol, komoly...*

De közelíthetünk a nyelvi rendszer szikárabb váza felől is, például a következő módon:

„Miben látja a magyar nyelv legfőbb nehézségét?” Itt hadd idézzem egy több nyelven beszélő, kitűnő nyelvérzékű ismerősöm spontán felkiáltását, aki szerint pusztán az a tény, hogy a magyarban két párhuzamos igeragozás van, olyan nehézzé teszi, hogy két idegen nyelvvel is fölér...

Végül számomra hallatlanul érdekeseek voltak azok a pillanatok, amikor egy-egy jelenség belső logikája váratlanul érte a hallgatót (vagy a hallgatókat), s tiltakozó reakciójuk azt árulta le, hogy itt saját, befogadó nyelvi logikájukkal teljesen ellentétes megközelítési móddal találkoztak. Két ilyen példát említenék. Az első éppen a kétféle igeragozás használatához kapcsolódik, ahol az 1. és a 2. személyű tárgy mellett az alanyi, 3. személyű tárgy mellett pedig a tárgyas (helyesebb szembeállítás szerint: általános, ill. határozott) ragozás jelenik meg. - „Az ellenkezője logikusabb volna!” - ütötte fel a fejét egy hallgató, azzal az indoklással, hogy a valóságos beszédhelyzetben éppen az 1. és a 2. személy tekinthető eleve determinálnak. „Talán éppen ezért” (vettem át én is az ő szempontját): „Szükség van-e akkor a determináltság nyelvi jelölésére is?” Amennyire őket meglepte a nyelvi szabály, épp annyira meglepett engem is ennek megkérdőjelezése. Hiszen a nyelvtörténetileg adható válasz sok összetevővel számol: a kétféle ragozás elkülönülésének uráli gyökereivel; a 3. személy kitüntetett szerepével e folyamat megindulásában; az alakok „henye bőségével” (Bárczi szavait idézve), mely szintén kedvezett annak, hogy az elkülönülés kiteljesedjék - ezt az elemi, szinte gyermeki „miért?”-et azonban magyar anyanyelvű hallgatótól sohasem hallottam, s magam sem vettem föl soha.

A másik, hasonlóan emlékezetes vita az ez és az mutató névmások anaforikus, ill. kataforikus funkciójával kapcsolatos. Jól ismert tény, hogy anaforikus, tehát szövegben visszafelé utaló funkcióban igen gyakran az ez használatos (*Nem értem, hogyan történhetett ez*), előremutató, utalószerzői funkcióban viszont az az a legáltalánosabb (*Azt gondoltam, találkozhatnánk a*

jövő héten). Idézem egy hallgató szavait, aki előlött egyszerűen nem tudott napirendre térni. „Ha igaz az, hogy az ez közelre, az az pedig távolra mutat, hogy lehet az, hogy a visszafelé (tehát az egyre távolodó múlt felé) való utalásnak az ez az eszköze, a küszöbön álló jövőre viszont az az utal? Az annak hátrafelé kellene utalnia, már csak azért is, mert ilyen funkcióját világosan bizonyítja, hogy belőle alakult ki (s éppen ebben a szerepkörben) a határozott névelő...”

Mindez fölöttébb elgondolkodtató, s az utolsó érvet tekintve tökéletesen igaz is. „Miért?” Válaszomban arra igyekeztem rávilágítani, hogy a nyelvi lehetőségek körébe mindkét fejlődési vonal (a valóságos és a szerinte logikusabb is) belefér; hogy az ómagyarban a mainál sokkal tarkább volt a kép (vö. Gallasy: *TörtNyt. II/I, 741-56*), s bőven találunk példát a kataforikus szerepű ez-re is, ami az ő logikája mellett szól; s hogy ugyanakkor egyes archaikus nyelvjárásokból ismerjük az ez-ből fejlődött ez, e alakú határozott névelőt is, ami viszont összhangban áll e névmás anaforikus szerepével. A dolgok összetettségének érzékeltetését mindenestre lényeges feladatomnak tekintettem; s ezt a benyomásomat csak fokozta később az a felismerés, hogy a kétféle névmás kétféle funkciója a mai magyar nyelvben megérdemelve egy átfogó, komoly vizsgálatot.

Annyi bizonyos, hogy az effajta heves „miért?”-eket érdemes komolyan venni, függetlenül attól, hogy van vagy nincs rájuk tudományos válasz. (Ha nincs, könnyen kialakulhat az a hamis látszat, hogy maga a kérdés is komolytalan. Holott csak a magyarázati lehetőségeink végesek.)

Előfordul persze - ha nem is gyakran -, hogy a nem nyugvó kérdés eredményre vezet. Magam is csodálkozva éreztem például, amikor a kétféle ragozás szabályrendszerét összeállítottam, hogy a determináltságnak milyen különös logikája érvényesül az efféle mondatokban: *Kati azt a könyvet olvassa, amelyet Pétertől kapott. Az azt utalószó már eleve determinál, holott maga az információ csak később érkezik; ugyanakkor a mellékmondatban, mely ezt meghozza, alanyi, tehát indeterminált ragozást használunk. Mindez szinte érthetetlen volna, ha nem idéznénk emlékezetünkbe, hogy a vonatkozó névmásban mindig benne rejlik egy kérdő névmás, s hogy a *kit?, mit?, melyet?* után természetes alanyi ragozás őrződött meg a fejlődésörténetileg későbbi új funkcióban: a vonatkozó névmás mellett is.*

A lényeg azonban maga a kérdés (vagy a meglelt válasz nyomán feltámadó újabb kérdés), mely alkalmat kínál arra, hogy a nyelvi rendszer összefüggéseibe jobban behatoljunk, vagy azokat új oldalról közelítsük meg.

3. Előadásom gondolatmenetében a második fő kristályosodási pont a következő: milyen mértékben van jelen kinti munkánkban, közelebből a magyar nyelv és nyelvtudomány tanításában a magyar irodalom, a magyar

költészet? Egyet biztosan tudok: saját, eddig hat éves gyakorlatomban egyre nagyobb hangsúllyal.

E folyamat - úgy látom - három összetevőre bomlik. Az első lépés az volt, hogy - lektor koromban - a költéssel való ismerkedést nem halasztottam későbbre, amikor már „jól tudják a nyelvet”, hanem éppen ellenkezőleg, a nyelvtanulás legkorábbi szakaszától (túlzás nélkül mondva: a legelső órától) kezdve költői szövegek olvasásával, elemzésével is közelítettem magához a magyar nyelvhez. A hatás számomra is váratlan volt. Egyrészt az derült ki, hogy akiben van fogékonyság a nyelvi és költői szépségek iránt, az már ekkor mélyre tud hatolni a szövegértésben; másrészt az, hogy nyelvünk kifejezésbeli lehetőségeiről ezek a fordítási-értelmezési gyakorlatok sokkal plasztikusabb képet adnak, mint egy (bármilyen alapos) elméleti összefoglalás. A ritmikának, a játékoságnak, a variációknak olyan gazdagságát kínálja például Weöres Sándor „Galagonya” vagy Petőfi „Szabadság, szerelem” c. verse, hogy aki ezek révén kezd ismerkedni a nyelvvel, az rögtön a „nyelvi optimum”-mal találkozik. (A kifejezés Németh G. Bélától származik.) Márpedig ez a találkozás meghatározó élménnyé válhat: több olyan embert ismerek, aki a magyar nyelvet elsősorban azért szereti és azért tanulja, mert az utat nyit számára a magyar költészethez.

De a kapcsolódási pontok másutt is jelentkeznek. Ilyen például nyelvünk általános jellemzése. Felhasználjuk-e mi, nyelvészek, mindazt, amit nagy költőink, íróink mondtak a magyar nyelvről? Ismerjük-e azokat az antológiákat, melyek ezeket a vallomásokat összegyűjtik? (Fábián Pál tanár úrnak köszönöm a következő bibliográfiai adatokat: Nyelvédesanyánk. Válogatta és szerkesztette Hernádi Sándor és Grétsy László. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1980.; Koszorú. Száz vers az anyanyelvről. Válogatta és az utószót írta: Graf Rezső. Bp., 1994.; továbbá Heltainé Nagy Erzsébet kandidátusi disszertációja.) Nem feledkezünk-e meg arról, hogy micsoda szövetségeseink vannak? Hiszen Arany János nyelvészeti dolgozatait nem tudománytörténeti okokból érdemes olvasni, hanem azért, mert felfedezésszerű igazságokat mondanak ki hangsúlyról, szórendről, igeidőkről; olyan igazságokat, melyek máig jórészt rejtve vannak még az iskolázott magyar beszélő előtt is. Kosztolányi és a magyar nyelv: beláthatatlanul gazdag világ, nyelvünk rezdüléseinek hallatlanul finom elemzésével. (Egy miniatűr példa: *a volna és a lenne* közti különbség, mely kérdésnek élő voltát minden nyelvtanár ismeri. Kosztolányi válasza: „Az egyik a múlt föltételes módja, a másik a jövőé.” Vö. „Nyelv és lélek.” Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1971. 70.) S hadd tegyek közkinccsé egy számomra nagyon kedves, lapidárisá váló gondolatot Mészöly Miklósnak „A *tágasság* iskolája” c. kötetéből (Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1993. 100-1): „azt hiszem, a bizonytalanság árnyalatai azok, ami miatt érdemes magyarul írni. Grammatikai-stilisztikai

adottságainkkal a megcélzott megjelölésen túl mindig másra is tudunk utalni (ha akarunk). Minden gazdagságunk ebben van: a logikus, konkrét, masszív - a félreérthetetlen többértelműségben. Ez - mondjuk „gallul” szörnyen hangzik; s főképp nem érdem. De mennyire rimel például a természettudományos felismeréssel, hogy a valóság - mélyebb dimenziókban - már csak pontos többértelműséggel ragadható meg. A fény hullám is, korpuszkula is? Érd tetten egyszerre mindkettőt! Az átlagosnál jobban; valami ilyesmire képes a nyelvünk.”

Végül egy utolsó, egymondatos idézet Nemes Nagy Ágnestől. „A magasság vágya” c. esszékötet elején (Magvető Könyvkiadó, Bp., 1992. 9) a fiatalkori Babits-hatást elemezve saját akkori felismerését idézi: „ez kell nekem. Vagy: Kell nekem ez.” S ehhez kapcsolódik, mint egy gyöngéd sóhajlás: „Áldott magyar szórend, ügyetlen szavaink gyámola!” Azt hiszem, ha valaha szórendi kérdésekről írok tanulmányt, e mondat első három szavát választom hozzá mottóul.

Versolvasás, íróink szavára való figyelés - a fentiek mellett egy harmadik szempont is fölvethető, s ezt legcélszerűbb kérdés formájában megfogalmazni: Helyes-e, ha nyelvtani jelenségek megvilágítása során irodalmi idézetekre is támaszkodunk? Ezzel kapcsolatban két, egymással ellentétes gyakorlatra hivatkozhatunk. Néhány évtizeddel ezelőtt még az volt a norma, hogy a legegyszerűbb jelenséget is (alany, állítmány; főnév, melléknév; névelő, névutó) irodalmi példának kellett megvilágítania. Ez könnyen oda vezetett, hogy a szövegrészletnek legtöbbször nem nyelvi szépsége domborodott ki, hanem (jóval laposabb) illusztratív szerepe került előtérbe. E hagyomány ereje igen nagy; ha nem is a korábbihoz hasonló érvennyel, de ma is találkozhatunk vele. Másrészt az újabb irányzatok álláspontja radikálisan más: egyes elméleti műhelyekben (főként a generatív grammatika keretében) módszertani alapkövetelményként jelenik meg az irodalmi példák tudatos és teljes mellőzése.

Én magam ezt a tilalmat nem abszolutizálom. Mert igaz egyfelől, hogy az a helyes, ha magát a nyelvi szabályt köznyelvi, szabadon alkotott példamondatok segítségével közelítjük meg; másfelől azonban nagyon tanulságos az is, ha ugyanennek a szabálynak némileg sarkított, egyedi, Pais Dezső szavával a „szokvány és szabvány”-tól eltérő alkalmazásával találkozunk. Hadd idézzek most két olyan példát, mely az elmúlt tanévben tartott nyelvészeti előadásomhoz, s azon belül is az igekötők témaköréhez kapcsolódik. Az egyik Esterházy Pétertől származik. Egy fiatal íróról, Visky Andrásról szólva a magyarországi és az erdélyi magyar író helyzete közötti különbséget a következő szavakkal érzékeltette: Másképp hallgatták *le, el, ki*.” (Kossuth Rádió, 1992. november 21.) Mi minden van ebben a váratlan igekötő-halmazban! Egyszerre világít rá e szófaj különleges lexikai és

szemantikai szerepére, hiszen itt szinte „a fülünk hallatára” születik három, gyökeresen eltérő ige, s ugyanakkor - az igekötő hátravetésének „közönséges” szabályából adódóan - mindez úgy történik, hogy az új jelentés mindig némi döccenővel, késleltetett módon áll össze, a szokatlanság letörölhetetlen nyomát hagyva a „frissen létrejött” alakulatokon. Nem csoda, hogy a műfordítás iránt fogékony hallgatókat nem hagyta közömbösen ez a mondat...

A másik példát egy vizsgázó diákomnak köszönöm. Az igekötők hátravetéséről cseréltünk eszmét, s ő Arany János „Vörös Rébék” c. balladáját idézte: „Pörge Dani egy *varjút* lőtt / S *Rebi néni* leesett!” Még arra is emlékezett, hogy a gondos kiadásokban mind a *varjút*, mind a *Rebi néni* kurziválva szerepel. Tehát: Arany János-i nyomatékkél. Csak éppen: nincs utána igekötő-hátravetés! A hangsúlyoknak ezt a játékát látva (sőt hallva) mindössze ennyit mondtam: „Ez Arany János. Ilyet csak ő tud.”

Mindaz, amit a nyelv és a költészet kapcsolatáról eddig elmondtam, egy újabb kérdés fölvetésére is alkalmat ad. Vajon másoknak is vannak-e hasonló tapasztalataik? Az egyéni mozgatórugókon túl van-e valami törvényszerűség abban, hogy minél intenzívebben ismerkedünk mi magunk a magyar nyelvvel, annál jobban halljuk költőink szavát? Úgy gondolom, ez így természetes: nyelvünkről náluk többet senki sem tud. S ami a más nyelvi környezetben ezt a felismerést különösen élessé teszi, az egy sajátos, felemás helyzet: egyfelől jól tudjuk, hogy a magyar nyelv és a magyar irodalom elválaszthatatlan; másfelől saját, elsődleges feladatunk ilyenkor a nyelvtanítás; harmadsorban pedig - s talán itt van a „punctum saliens” - tanítványaink nem rendelkeznek azzal a magyar irodalmi műveltséggel, mely anyanyelvi közegben olyan természetes, hogy szinte fel sem tűnik. Disszonancia támad a nyelv és az irodalomismeret között; s jóval azelőtt, hogy ez tudatosodna bennünk, elkezdünk munkálkodni az egyensúly helyreállításán - talán ez az egyik lehetséges értelmezése a fenti folyamatnak.

4. Előadásom harmadik részében egy olyan, most már szorosabb értelemben vett nyelvészeti kérdéskört veszek számba, melynek összefüggésrendszere kinti oktatómunkám során kezdett feltárulni előttem.

E kérdéskör mindenekelőtt a magyar szórendhez kapcsolódik, s ez a tény önmagában is szükségessé tesz egy rövid bevezetőt. Azt hiszem, nem állok egyedül azzal a tapasztalattal, hogy tanulmányaim során (beleértve az egyetemet is) ezzel a fejezettel egyszerűen nem foglalkoztunk. Az, hogy a magyar szórendnek van egy - már Brassai Sámueltól pontosan leírt - alapszabálya, mely szerint a hangsúlyos mondatrész közvetlenül az ige elé kerül, s hogy a szórend közismert rendkívüli rugalmassága mindig ezzel együtt hangsúlyozandó: ez az alapigazság csak később tudatosodott bennem. Ma már erre magam is hitetlenkedve gondolok vissza; épp ezért siettem is

ellenőrizni az egyetemi tankönyvben, lehetséges-e, hogy ezt meg sem említi. Az eredmény a következő: megemlíti, de korántsem tárgyalja súlyának megfelelően. S hogy ez az alapszabály ma sincs benne a köztudatban, azt világosan jelezte számomra magyar származású, itthon érettségizett párizsi diákjaim meglepetése, amikor egy évvel ezelőtt az első nyelvészeti előadás középpontjába ezt a kérdést állítottam. Tudtam, miért teszem: magyar mondatot helyesen megszerkeszteni e szabály ismerete nélkül nem lehet. Honnan tudtam ezt?

- Korábbi lektori gyakorlatomból.

E példa olyan szempontból is tanulságokkal szolgál, hogy eltűnődjünk a különböző szintű s más-más rendeltetésű magyar nyelvtanok eltérésein. Hogy lehet az, hogy nyelvünk egyik legfontosabb törvényszerűségéről a külföldiek számára készült művek többet és lényegesebbet mondanak, mint a magyar anyanyelvű diákok tankönyvei? Nem az volna-e a természetes, ha a legmarkánsabb jelenségek mindenütt súlyuknak megfelelően szereplnének? Úgy gondolom, hazai nyelvtanaink bizonyos aránytévészései abból is fakadnak, hogy ahol a nyelvérzék többé-kevésbé eligazít, ott nemegyszer lemondanak a működési szabályok felkutatásáról és leírásáról. Márpedig a magyar szórendet valóban érezzük; feltűnően durva szórendi hibát anyanyelvi beszélő viszonylag ritkán követ le: így a gyakorlat nem kényszeríti ki e szövevényes terület feltérképezését. Mindez viszont oda vezet, hogy e fontos kérdés szinte teljesen kívül reked a nyelvi tudatosság körén. - Ugyanakkor a nyelvérzékre való hivatkozás teljes képtelenség olyankor, ha a magyart mint idegen nyelvet tanítjuk: a helyzet megköveteli a szabályalkotást, vagy legalábbis az erre tett kísérletet. S ez jó esélyt ad mindazoknak, akik e területen dolgoznak, hogy nyelvünk eddig feltáratlan működési elveihez közelebb kerüljenek.

Azt hiszem, mondanivalómnak ez az a pontja, mely legközvetlenebbül válaszol konferenciánk alapkérdésére: hogyan járulhat hozzá a külföldön végzett magyartanítás a nyelvtudomány műveléséhez. Szeretném meg egyszer hangsúlyozni: sajátos nézőpontja révén feltétlenül eredeti módon.

A továbbiakban egy konkrét példacsoport elemzésére térek rá, mely mintegy magába sűríti az elmúlt tanévben „a magyar mondat megszerkesztéséről” tartott előadásom több, egymással összefüggő problémáját. Igyekeztem ennek során - főként a „Strukturális magyar nyelvtan”

„Mondattan” c. kötete segítségével (Szerkesztette Kiefer Ferenc. Akadémiai Kiadó, 1992.)minél jobban behatolni a szórend, a fókusz, a mondathangsúly, s másfelől az aspektus kérdéseibe. Természetes, hogy ez rendre magával hozta a névelők, az igekötők, sőt a kétféle ragozás használatának a vizsgálatát is. Mindez oda vezetett, hogy az egyik témazáró

dolgozatban a következő kérdést tettem fel: Milyen mondatokat tud szerkeszteni a következő három elemből: *Péter, irt, könyvet*, ha a névelők és az igekötő adta variációs lehetőségeket is kiaknázza? Magam sem mértem fel előre a várható pontos számot; a dolgozat megbeszélésekor jártunk ennek végére, s ekkor derült ki, hogy tizenöt funkcionálisan eltérő kombináció lehetséges, nem is szólva a szórend szabadságából adódó változatokról.

Úgy gondolom, tanulságos lehet e kis példacsoport vizsgálata, melyet (metaforikus nyelven fogalmazva) akár egyfajta bűvös kockaként is felfoghatunk, illetve forgathatunk.

A tizenöt lehetséges mondat a következő:

A) Névelőtlenség esetén:

1. *Péter 'könyvet irt.*
2. „*Péter irt könyvet.* (Fokalizált alany.)
3. *Péter „irt könyvet.* (Existenciális olvasat: 'Előfordult már, hogy...')

B) Határozatlan névelővel:

4. *Péter egy 'könyvet irt.*
5. „*Péter irt egy könyvet.*
6. *Péter „irt egy könyvet.*
7. *Péter egy 'könyvet irt meg.*
8. „*Péter irt meg egy könyvet.*
9. *Péter „megirt egy könyvet.*

C) Határozott névelővel:

10. *Péter a 'könyvet írta.*
11. „*Péter írta a könyvet.*
12. *Péter „írta a könyvet.*
13. *Péter a 'könyvet írta meg.*
14. „*Péter írta meg a könyvet.*
15. *Péter „megírta a könyvet.*

Ha igaz az, hogy „a nyelvben nincs más, csak különbség” (Saussure), érdemes néhány szembenállást külön is kiemelni. A nem magyar anyanyelvű számára minden bizonynal a legnehezebb a következő mondatpár különbségének érzékelése: (11.) *'Péter írta a könyvet.* (Nem Pál.) - (12.) *Péter írta a könyvet.* (És gondolkodott.) Az alany + állítmány szórend mögött

ugyanis az első esetben az igei állítmánynak a fokalizációban játszott kiemelt szerepe (mondhatjuk így is: az ige „diszkrét hatalma”) fedezhető fel; a másodikban viszont az, hogy a mondatot legtermészetesebben az alany kezdi; ezt követheti a hangsúlyos igei állítmány, mely itt folyamatos aspektusú mondat összetevője (ez utóbbi tényben szerepet játszik az igekötőhiány és a határozott tárgy együttese is). Nagyon lényeges, hogy a két mondat írott formája tökéletesen azonos; ilyenkor tehát még a szórend elemzése sem adhat támpontot az adott változat helyes hangsúlyozásához. Ehhez ki kell lépünk a mondat keretéből, hogy a szöveggörnyezetre, egy (valóságos vagy elképzelt) kérdésre, esetleg a valóságvonatkozásra építve próbáljuk célba venni a mondat fókuszát. Nem árt ennek kapcsán visszaemlékezni arra, hogy egy teljesen ismeretlen szöveg értelmes felolvasása még a magyar iskolások számára is milyen nehéz, esetleg csak többszöri nekifutásra sikerülő, s Takács Etel, a kitűnő pedagógus szerint irreálisan nehéz feladat. Úgy gondolom, ebből az is következhet, hogy a fókusz megtalálására, esetleg áthelyezésére irányuló gyakorlatoknak (mondhatjuk így is: játékoknak) a magyar anyanyelvűek képzésében is helyet kellene kapnia.

A további szembenállások közül kiemelnék egy olyan összefüggést, mely tudatosítható szabály formájában most tisztázódott számomra. A fenti példasor alapján úgy látszik, hogy a névelőtlen tárgy és az igekötő összeegyeztethetetlen egymással: *a Péter könyvet irt* típus egyik variációjában sem lehetséges *a megirt* ige megjelenése. Jó ezt tudni, annál is inkább, mert egy nem magyar anyanyelvű hallgató sokat viaskodik magában, mikor használjon igekötőt, mikor ne. Itt egy konkrét esetben hasznosítható szabályt tudunk javasolni.

Végül abból a szempontból is érdemes végiggondolni a fenti példasort, hogy az aspektus tekintetében mennyire árnyalt, korántsem automatikusan érvényesülő szerepe van az igekötőnek. Kiefer Ferenc meghatározásából (i. m. 802) jól tudjuk, hogy az aspektus a magyarban mondatsemantikai kategória: nem köthető egy meghatározott eszközhöz, hanem a legkülönbözőbb elemek összjátékának eredményeképpen alakul ki az adott mondatban. Példamondataink közül az első jól szembeállítható pár a következő: (6.) *Péter irt egy könyvet.*

- (9.) *Péter „megirt egy könyvet.* Itt mindkét változat befejezett aspektusú; a *meg-* igekötő (Kiefer szavával) opcionális. Ha azonban ugyanezt a mondatpárt határozott névelővel alkotjuk meg, az aspektuális különbség szembeűnő lesz, s ezt legjobban egy-egy kapcsolatos mellékmondat hozzáfűzésével domboríthatjuk ki: *Péter „írta a könyvet és gondolkodott.* - *Péter megírta a könyvet és elküldte a kiadónak.* Ugyanaz a *meg-* igekötő tehát határozott tárgy esetén a folyamatos aspektusú mondatot befejezetté alakítja; az aspektusváltásért itt az igekötő a felelős. Ezzel párhuzamos az a kettősség,

hogy a kapcsolatos mellékmondat cselekvése az első esetben egyidejűséget, a másodikban viszont időegymásutánt fejez ki.

S ekkor még nem szoltunk (mert e példásor kapcsán nem szólhattunk) arról, hogy a folyamatosságon belül van egy sajátos, ún. progresszív aspektus, mely úgy állhat szembe a befejezettséggel, hogy mindkét esetben jelen van az igekötő, de más-más szórendi helyen: *Éppen ment le a lépcsőn, amikor csöngettek* (Progresszív aspektus.) - *Lement a lépcsőn és kinyitotta a kaput.* (Befejezett aspektus.)

Mondanivalóm volna még sok, előadásomnak azonban befejezéséhez érkeztem. A nyelvi anyaggal való „játszózás” közben sokszor eszembe jutott egy másik Pais-interjú is, melynek során, rá nagyon jellemző módon, önmagát dilettánsnak nevezi. A szó latin értelmében, teszi hozzá rögtön, jelezve azt, hogy az a *delecto* 'gyönyörködik' ige származéka. Innen a cikk címe:

„Gyönyörködöm a tudományban”.

Úgy gondolom, jó visszatalálni a szó eredeti jelentéséhez. Akkor megvan az esély arra, hogy munkánknak nemcsak az elején vagyunk dilettánsok, hanem egyre inkább azzá is válunk.

A „félreérthetetlen többértelműség” jegyében.